

Аладько Д. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романо-германської філології
Рівненського державного гуманітарного університету

МОДЕЛІ СПОЛУЧУВАНOSTІ НОМІНАЦІЙ ПОСУДУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню моделей сполучуваності номінацій посуду в англійській та українській мовах у зіставному аспекті. Предметом вивчення є синтагматичні характеристики назв посуду у зіставлених мовах. Пропонований аналіз базується на класифікаціях Л. Теньєра (за позиціями актанта / сирконстанта) та Ч. Філлмора (за роллю номінативної одиниці як аргументу ситуації).

Ключові слова: сполучуваність, модель, синтагматика, атрибут.

Постановка проблеми. Сполучуваність слова привертає до себе велику увагу з боку семасіології, оскільки є тісно пов'язаною зі значенням слова [8, с. 189]. Важливість синтагматичного аспекту в межах семантики підкреслює і Ч. Філлмор, який вважає, що глибинні відмінки можуть бути віднесені до того типу семантичних відношень, які пов'язують елементи структури речення одне з одним у контексті [12, с. 497]. Стандартна процедура процесу сприйняття повідомлення описується в лінгвістиці через перелік інтерпретацій: фонетичної, синтаксичної, семантичної та прагматичної. Розуміння неможливе без єдності синтаксичного (синтагматичного) та семантичного (парадигматичного) аналізу [13, с. 18].

Актуальність статті визначається тим, що опис значення слова, його парадигматики неможливий без урахування його синтагматичних властивостей. Парадигматичний і синтагматичний виміри мовних одиниць різних рівнів є взаємозалежними, мовні елементи визначаються лише шляхом одночасного розгляду їх парадигматичних і синтагматичних зв'язків [7, с. 91].

Метою статті є аналіз моделей сполучуваності номінацій посуду в англійській та українській мовах.

Виклад основного матеріалу. Синтагматика лексичних одиниць описується багатьма термінами: сполучуваність, валентність (лінгвістична, лексична), значущість, цінність (номінативна, семіотична), дистрибуція, конотація, інтенція, вибірковість, синтаксична потенція, конфігурація. Синтагма як основна одиниця аналізу є класом двочленних сполучень словоформ чи сегментів, які мають однаково граматичну будову. Синтагма є продуктом граматичних відношень взаємозалежності, встановленої між двома лексичними знаками, які належать до лексичних категорій, що доповнюють одна одну [3, с. 116]. Можливість поділу, членування дискурсу на синтагми є однією з найважливіших його властивостей, яка покладається в основу усіх риторичних операцій.

М.П. Кочерган [6, с. 25] називає найширшим поняття дистрибуції, яка розглядається ним та іншими вченими як сума всіх оточень, у яких зустрічається той чи інший мовний елемент, тобто сума всіх можливих позицій елемента стосовно інших елементів того ж рівня, його сполучуваність. Дистри-

буція більшості мовних елементів є безмежною. Сполучуваність слова трактується як сукупність його синтаксичних зв'язків і слів, що з ним сполучаються; про валентність же традиційно прийнято говорити у контексті синтаксичної підрядності, відношень дієслова із його актантами та сирконстантами [10, с. 250], хоча валентність також може розумітися як здатність слова вступати в лексичні зв'язки, зумовлені його семантикою, незалежно від належності до певної частини мови. Склад семантичних валентностей слова визначається аналізом позначуваної ним ситуації.

Сполучуваність слова розглядається як інформація щодо вимог, які воно висуває до іншого, пов'язаного з ним, слова. У зв'язку з цим виділяються три типи сполучуваності: морфо-синтаксична (частина мови та граматична форма сполучених слів); семантична (необхідні семантичні ознаки слова, яке сполучається з іншим словом); лексична (інформація про те, яким має бути слово, пов'язане певним синтаксичним зв'язком з іншим словом) [5, с. 144–147; 8, с. 192].

Н.Д. Арутюнова зазначає про відсутність чіткого розрізнення лексичної та семантичної сполучуваності. З позиції лексикології дослідників цікавить перш за все нормативний аспект сполучуваності, основною метою аналізу є виявлення особливостей комбінування лексичних одиниць. Розглядається як специфіка сполучуваності слів із близьким значенням, так і дистрибуція слова, що реалізує різні значення у словосполученнях [2, с. 82].

Назви посуду, які за визначенням є іменниками, належать до синтаксичного розряду поліфункціональних слів, що можуть виконувати цілий ряд синтаксичних функцій (суб'єкта, об'єкта, адресата, знаряддя дії, атрибута інших іменників). Слова такого типу можуть бути керовані дієсловами в особовій і неособовій формі, іншими іменниками, тому вони потребують спеціальних показників-індикаторів (прийменників, афіксів тощо), які допомогли б визначити їхню функцію.

Л. Теньєр у своїй класифікації виділяє три типи актантів ситуації: 1) такий, що виконує певну дію (власне суб'єкт); 2) такий, що підлягає певній дії (об'єкт); 3) такий, на чию користь чи шкоду виконується дія (непрямий чи атрибутивний додаток) [10, с. 123–124].

Назви посуду в англійській та українській мовах можуть використовуватися як перший актант (суб'єкт дії). В англійській мові, за твердженням Теньєра [10, с. 126–130], це є типовий актант без спеціальних розпізнавальних ознак: *the pot boils; the pitcher goes; the pot cooks*. У мовах із відмінюванням перший актант представлений номінативом: *макітра варить; посуд дзвенить; казанок служить*.

Актант другого типу в англійській мові характеризується фіксованою позицією (об'єкт після дієслова): *to break the pot; to scour the kettle; to put the pot on*. У мовах із відмінюванням дру-

гий актант виражений формою акузатива: *розбити глек; мити посуд; подати чашку*.

Актант третього типу в англійській мові експлікується прийменниками *to, for*, які вказують на бенефіціанта дії: *Whether the pitcher strikes the stone or the stone the pitcher, it is bad for the pitcher*. Зазначимо, що в наведеному англійському прислів'ї назви посуду використовуються як актанти трьох різних типів: *the pitcher strikes* (суб'єкт дії); *the stones strikes the pitcher* (об'єкт дії); *it is bad for the pitcher* (дія на шкоду). У мовах із відмінюванням третій актант представлений дативом: *надати посуду блиску*.

Окрім актантної позиції, іменник із прийменником може бути сирконстантом ситуації (тобто виконувати функції прислівника, позначаючи місце та час дії, спосіб дії тощо). Природно, що посуд, який за функціональним призначенням має певний вміст, в обох мовах використовується як сирконстанта місця та способу дії: *to keep in the pot; to pour into a cup; тримати в горщику; налити в склянку; keeping the best side out like the broken bowl on the dresser; торохтить як порожня діжка по мості* (табл. 1).

Як зазначає В.Г. Гак, Л. Теньєр інтерпретує речення як маленьку драму зі своїми учасниками й обставинами. Синтаксична функція є не просто формальним компонентом у структурі речення, а відображенням функції цієї субстанції у структурі ситуації [4, с. 14]. Сам В.Г. Гак називає актантами ситуації усі субстантивні елементи, що здатні взаємодіяти із суб'єктом. Таким чином, він вважає актантами, окрім суб'єкта, прямий, непрямий та інструментальний додатки, а також обставинні додатки (причини, місця, часу тощо). Сирконстанти Л. Теньєра розглядаються як актанти.

Таблиця 1

Назви посуду в англійській та українській мовах як актанти та сирконстанти ситуації (за Л. Теньєром)

Назви посуду	Англійська мова	Українська мова
Перший актант	<i>the pot boils</i>	<i>макітра варить</i>
Другий актант	<i>to break the pot;</i>	<i>розбити глек</i>
Третій актант	<i>it is bad for the pitcher</i>	<i>надати посуду блиску</i>
Сирконстант місця	<i>to keep in the pot; to pour into a cup</i>	<i>тримати в горщику; налити в склянку</i>
Сирконстант способу дії	<i>keeping the best side out like the broken bowl on the dresser</i>	<i>торохтить як порожня діжка по мості</i>

Інша класифікація ролей аргументу (предмета) в певній ситуації пропонується Ч. Філлмором [12, с. 369–495]. Вчений не проводить поділу між актантами та сирконстантами, визначаючи роль предмета в ситуації. Найбільш типовими ролями є агент, контрагент, об'єкт, місце, адресат, пацієнс, результат, інструмент, джерело та ін.

Назви посуду в порівнюваних мовах можуть займати різні позиції, важливою рисою цієї концепції є те, що один аргумент може одночасно виконувати декілька ролей. Наприклад, у синтагмі *зробити горщик* назва предмета посуду має одночасно роль об'єкта, на який спрямована дія, і результату (фактиту), тобто предмета, який виникає внаслідок дії.

Роль агента (агентив) збігається з першим актантом у класифікації Л. Теньєра, агент є власне ініціатором і виконавцем дії: *the pot boils; the pitcher goes; the pot cooks; макітра варить; посуд озвентить; казанок служить*. Відповідно роль об'єкта (об'єктив) збігається з другим актантом: *to break the pot; to scour the kettle; to put the pot on; розбити глек; мити посуд; подати*

чашку. Роль адресата (бенефактив, датив) збігається з третім актантом Теньєра: *it is bad for the pitcher; надати посуду блиску*.

Контрагент у концепції Ч. Філлмора позначає спротив певній дії, прикладом ролі контрагента стосовно посуду ймовірно може бути така ситуація: *Він скинув горщик, але той не розбився (вцілів)*.

Номінації посуду можуть виконувати й інші ролі, які, як було зазначено, можуть перехрещуватися та збігатися в певній ситуації. Роль пацієнса відображає ефект дії на предмет: *to break the pot; розбити глек*. Результат (фактив) позначає предмет, який виникає як результат дії: *зробити горщик; to make a pot*.

Предмет посуду може бути локативом, тобто позначати місце, в якому щось розташоване (зберігається), просторову орієнтацію: *to cook in a pan; to keep in the jar; тримати в горщику; варити в каструлі*. Близькою до локатива є роль джерела, тобто місця, з якого спрямована дія: *to pour from the bottle; наливати з пляшки*.

З локативом, у силу функціональної специфіки досліджуваної групи лексики, збігається і роль інструмента дії. Так, у синтагмах *to cook in a pan; варити в каструлі* предмет посуду може розглядатися і як локус, і як інструмент для приготування їжі. Важливим є зауваження Ю.Д. Апресяна стосовно розрізнення інструмента та засобу [1, с. 129]. Посуд є саме інструментом, оскільки він не є витратним матеріалом, на відміну від засобу, який перестає існувати після використання.

Знову ж таки, через специфіку досліджуваної лексичної групи важливою є роль генетива, яка розглядається як посесивна конструкція. Посуд як начиння призначений для певного вмісту. В українській мові це експлікується через родовий відмінок, в англійській – за допомогою конструкції з прийменником *of*: *a jug of milk; a bottle of beer; склянка води; глек молока*.

Ця ж сама конструкція вказує і на іншу роль – кількості, оскільки предмет посуду внаслідок регулярного метонімічного перенесення позначає й кількість речовини, яку він може вмістити. Н.Д. Арутюнова зазначає, що за аналогією з кількісними виразами перебудовується семантика сполучень двох предметних імен, напр., *склянка води, бочка меду*, в яких перше ім'я поступово втрачає конкретну референцію і починає бути показником кількості [2, с. 135].

Таким чином, за концепцією Ч. Філлмора, назви предметів посуду можуть виконувати різні ролі: агента, контрагента, об'єкта, місця, адресата, пацієнса, результату, інструмента, джерела, кількості, посесивної конструкції. Один аргумент ситуації може одночасно виконувати декілька ролей (табл. 2).

Таблиця 2

Ролі предмета посуду як аргументу ситуації (за Ч. Філлмором)

Роль аргументу ситуації	Англійська мова	Українська мова
Агент (агентив)	<i>the pot boils</i>	<i>макітра варить</i>
Об'єктив (об'єктив)	<i>to break the pot</i>	<i>розбити глек</i>
Контрагент	<i>the pot did not break</i>	<i>горщик не розбився</i>
Місце (локатив)	<i>to keep in the jar</i>	<i>тримати в горщику</i>
Адресат (бенефактив)	<i>it is bad for the pitcher</i>	<i>надати посуду блиску</i>
Пацієнс	<i>to break the pot</i>	<i>розбити глек</i>
Результат (фактив)	<i>to make a pot</i>	<i>зробити горщик</i>
Інструмент	<i>to cook in a pan</i>	<i>варити в каструлі</i>
Джерело	<i>to pour from the bottle</i>	<i>наливати з пляшки</i>
Генетив (посесив)	<i>a jug of milk</i>	<i>склянка води</i>
Кількість	<i>a bottle of beer</i>	<i>глек молока</i>

Ю.Д. Апресян, аналізуючи предмет як актант ситуації, виокремлює сім елементарних валентностей, із яких можуть утворюватися більш складні: суб'єкт, контрагент, об'єкт, зміст, місце, час, кількість [1, с. 131]. Вчений слушно зауважує, що в деяких синтагмах предмет, який формально виконує дію, насправді є не агенсом, а пацієнсом. Прикладом такої ситуації може бути *казанок варить*, де предмет посуду є інструментом, за допомогою якого людина готує. Зазначимо проте, що ця ж сама фраза в переносному сенсі «голова думає» вже стає безумовним агентом дії.

Назви предметів посуду за визначенням є іменниками й, окрім заповнення валентностей дієслова, можуть сполучатися з різноманітними атрибутами.

Атрибутивна характеристика посуду значною мірою реалізується в бінарних опозиціях новий – старий, цілий – дірваний (щербатий, розбитий), повний – порожній, великий – маленький, міцний – слабкий, чистий – брудний тощо. Наявність дуальності в основних поняттях навколишнього світу базується на архаїчному поділі усіх реальних явищ у контексті корисний – шкідливий (сприятливий – несприятливий) [9, с. 26]. Крім того, в синтагмах з елементом назви посуду можуть бути актуалізовані оцінна характеристика (поганий, гарний); матеріал, з якого виготовлений предмет посуду; колір тощо.

Ю.Д. Апресян поділяє атрибути на параметричні, цільові, каузативні й оцінні [1, с. 213–214]. Оскільки предмети посуду є типовими артефактами, які можуть бути охарактеризовані різноманітними атрибутами, ми беремо за основу саме його класифікацію.

Під параметричними розуміються такі атрибути, які предмет має в більшому чи меншому ступені, вони певною мірою збігаються з наведеними вище бінарними опозиціями (табл. 3).

Щодо цільових атрибутів, то стосовно посуду такими є ті, що описують певне призначення предмета: *борщова каstrуля* (тобто каstrуля для приготування борщу), *a milk jug*. Оцінні атрибути, відповідно, виражають певну оцінку предмета людиною: *a nice goblet, a bad cup, гарний келих, погана чашка*. Важливою характеристикою будь-якого штучного об'єкта є матеріал виготовлення: *a china cup, a tin mug, порцелянова чашка, металева кружка*. Ще однією важливою ознакою предмета є колір, що зумовлює використання колоративів для опису предметів посуду: *a white cup, біла чашка*.

Таблиця 3

Атрибутивна характеристика посуду

Характеристика	Англійська мова	Українська мова
Параметрична	<i>a big cup – a small cup, a tall glass – a short glass, expensive kitchen ware – cheap kitchen ware, an old jug – a new jug, a deep plate – a shallow plate, a wide pan – a narrow pan</i>	<i>велика чашка – маленька чашка, висока склянка – низька склянка, дорогий посуд – дешевий посуд, старий глечик – новий глечик, глибока тарілка – мілка тарілка, широка каstrуля – вузька каstrуля.</i>
Цільова	<i>a milk jug</i>	<i>борщова каstrуля</i>
Оцінна	<i>a nice goblet, a bad cup</i>	<i>гарний келих, погана чашка</i>
За матеріалом	<i>a china cup, a tin mug</i>	<i>порцелянова чашка, металева кружка</i>
За кольором	<i>a white cup</i>	<i>біла чашка</i>

Висновки. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що назви посуду в англійській та українській мовах можуть використовуватися в якості трьох типів актантів і сирконстантів

місця та способу дії (за класифікацією Л. Теньєра). За класифікацією Ч. Філлмора, номінації посуду можуть брати ролі агента, об'єкта, контрагента, локатива, адресата, пацієнса, інструмента, та ін. Номінації посуду в обох мовах можуть набувати параметричних, цільових та оцінних атрибутів, а також таких, що характеризують їх за матеріалом і кольором. Перспективою подальшого дослідження є аналіз сполучуваності номінативних одиниць інших лексико-тематичних груп класу артефактів.

Література:

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. М.: Школа «Языки русской культуры»: «Вост. лит.». РАН, 1995. Т. 1: Лексическая семантика: Синонимические средства языка. 472 с.
2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. М.: Наука, 1976. 384 с.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / пер. с франц. Е.В. и Т.В. Вентцель / ред., вступ. ст. и прим. Р.А. Будагова. М.: Изд. Иностранной литературы, 1955. 416 с.
4. Гак В. Г.Л. Теньер и его структурный синтаксис. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. М.: Прогресс, 1988. С. 5–21.
5. Кобозева И.М. Лексическая семантика. М.: Эдиториал УРСС, 2000. 352 с.
6. Кочерган М.П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова). Львів: Вища школа. Вид-во при Львівськ. ун-ті, 1980. 184 с.
7. Лайонз Д. Введение в теоретическую лингвистику / пер. с англ. под. ред. и с предисл. В.А. Звегинцева. М.: Прогресс, 1978. 544 с.
8. Левицкий В.В. Семаснология. Винница: Нова книга, 2006. 512 с.
9. Мельникова А.А. Язык и национальный характер. Взаимосвязь структуры языка и ментальности. СПб.: Речь, 2003. 320 с.
10. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / пер. с франц. И.М. Богуславского. М.: Прогресс, 1988. 656 с.
11. Филлмор Ч. Дело о падеже. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X. Лингвистическая семантика. М.: Прогресс, 1981. С. 369–495.
12. Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X. Лингвистическая семантика. М.: Прогресс, 1981. С. 496–530.
13. Borg E. Minimal semantics. Oxford: OUP, 2006. 288 p.

Аладко Д. А. Модели сочетаемости номинаций посуды в английском и украинском языках

Аннотация. Статья посвящена исследованию моделей сочетаемости номинаций посуды в английском и украинском языках в сопоставительном аспекте. Предметом изучения являются синтагматические характеристики названий посуды в сопоставляемых языках. Предлагаемый анализ базируется на классификациях Л. Теньєра (по позициям актантов / сирконстантов) и Ч. Филлмора (роль номинативной единицы как аргумента ситуации).

Ключевые слова: сочетаемость, модель, синтагматика, атрибут.

Aladko D. Models of combinability of kitchenware names in the English and Ukrainian languages

Summary. The article studies the models of combinability of kitchenware names in the English and Ukrainian languages in the contrastive aspect. The object of the research are the syntagmatic characteristics of the kitchenware names in the contrasted languages. The suggested analysis is based on the classification of L. Tesniere (according to the actant / circonstant positions) and Ch. Fillmore (the role of the language unit as an argument of the situation).

Key words: combinability, model, syntagmatics, attribute.